

VÁROSI ÉLET A VISEGRÁDI KIRÁLYI VÁROSBAN

Mészáros Orsolya

BEVEZETÉS: VISEGRÁD A MEDIUM REGNIBEN

A középkori Magyarország krónikaiban és okleveleiben emlegetett *medium regni*nek, az ország középső régiójának sarokköveit alkotó királyi székhelyek között Visegrád kivételes – egyszerre kiemelkedő és mégis mellékes – szerepet töltött be. Mindössze egy évszázadon át, a 14. században volt az ország székhelye, de egészen a török korig királyi város és rezidencia maradt, egyike a legjelentősebbeknek. Jelentősége és egyedisége – a *medium regni*, illetve a királyi székhely szempontjából – ugyanakkor épp ennek a kiemelkedő évszázadnak köszönhető: az „utazó” középkori királyság megállapodásának fontos állomása. Visegrád képviselte azt az átmeneti időszakot, amely az Árpádokat jellemző mozgó, bizonyos időszakokban egy-egy állandó székhelyet felkereső udvar és az egy központban lévő, minden uralkodói funkciót ellátó reprezentatív, területileg is elkülönülő királyi rezidencia, a 15. századi Buda között húzódott.

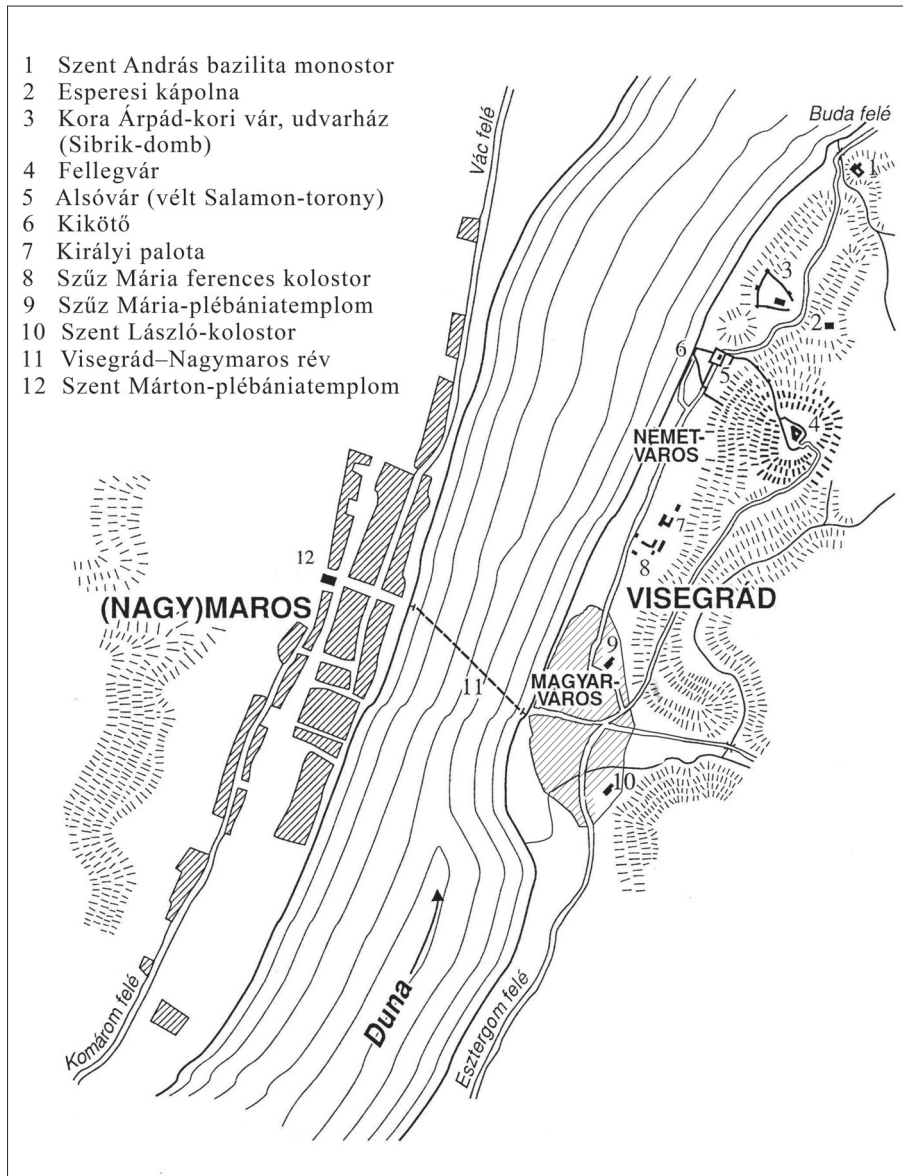
A római gyökerekkel rendelkező, a limes részét képező település, amely az Árpád-kor első évszázadában vármegyeközpont, majd királyi udvarházzal, egyházakkal rendelkező település volt, várossá a 14. században alakult. Több más középkori városhoz hasonlóan az önrendelkezési jog és a kiváltságos helyzet a tatárjárás után felépített királyi várnak és a vár alá betelepített német ajkú vendégnépeknek, majd az Anjou uralkodók városfejlesztő politikájának volt köszönhető. Egyszerű és fokozatos városfejlődéssel szemben Visegrádon a robbanásszerű fejlődés egy bizonyos évhez, 1323-hoz köthető, amikor I. Károly Temesvárról Visegrádra tette székhelyét. Ez az aktus segítette a települést kiváltságos várossá alakulni. Visegrád ettől az időponttól kezdve nem csupán királyi központ, hanem az ország székhelye lett. Az ország igazgatásának és intézményeinek megállapodottságával a királyság vezetésének feladata egy helyen rögzült. A magyar igazságszolgáltatás központja, a *curia regia* ettől kezdve Visegrádon működött, amellyel kialakult a helyhez kötött, állandó kúriai bíraskodás. Jelentős lépés volt, hogy az udvarban működő hiteleshely vezetése a királyi kápolnaispán feladata lett,

s a királyi kápolna intézménye hiteleshelyi, majd politikai funkciója mellett szakrális központ is volt. Ez pedig mindig a királyi rezidencián működött, akkor is, ha az nem esett egybe a fővárossal, illetve ha a király nem tartózkodott otthon. Visegrád tehát azzal, hogy a bíróságok és a kápolna állandó székhelye, továbbá a király lakóhelye, rezidenciája lett, sőt udvara az uralkodó távollétében is működő intézményekkel rendelkezett, az ország székhelyévé vált.¹

Az Árpád-kori településmaghoz (a bizánci rítusú, majd bencés monostorhoz, az ispáni székhelyhez és a hozzá tartozó faluhoz), azaz a mai Sibrik-dombhoz és szűk környezetéhez képest a tatárjárás után település-áthelyeződés zajlott le (1. ábra). Az új település délebbre jött létre, az újonnan felépített várrendszer alatt, a Duna partján. IV. Béla Duna menti várépítési szándékát tükrözi az 1250-es években emelt új kővár. A Sibrik-dombi ispáni székhelyhez képest a magasabb, közvetlenül a Duna partján magasodó hegy jóval biztosabb, a környék ellenőrzésére alkalmas védelmet nyújtott. Az itt megépült felső- és a valamivel később emelt alsóvár, s a köztük húzódó völgyzárófal határozottan lezárta észak felé a Duna-parti területet, elválasztva a régi Sibrik-dombi, feltehetően ekkor már elpusztult településtől. Az újonnan betelepített németek a vár alatti Duna-parti területet, majd feltehetően nem sokkal később a Duna túlsópartját, a későbbi Maros területét is benépesítették.² 1323 után az addig kicsiny hospstelepülés királyi várossá vált. Városi kiváltságokat kapott, önállóan működő városi tanáccsal rendelkezett, határai kiterjedtek, kőházai épültek. A hospesek, polgárok épületei közé beékelődtek a kormányzati apparátus, a nagybírák, előkelők és familiárisaik házai, akik házaiknál vagy a királyi kúriánál ítékeztek. Speciálisan vegyes lakosságú település lett: magában foglalta a

¹ KUMOROVITZ 1963, 124–127; KUBINYI 1999, 306–312; MÉSZÁROS 2009a, 11–13; FELD 2011, 458–462; VÉGH 2011.

² Visegrád és Maros késő középkori lakosságához lásd Batizi Zoltán tanulmányát a jelen kötetben.

1. ábra. Visegrád és Maros a középkorban.

Rajz: ÁMF IV. 709. nyomán készítette Mészáros Orsolya

Fig. 1. Visegrád and Maros in the Middle Ages.

Drawing: Orsolya Mészáros, after ÁMF IV. 709

királyi udvart az udvartartásra szolgáló épületekkel, az aula tagjait lakóházaikkal együtt és a polgári lakosságú várost. Polgársága is színes: német, magyar, sőt itáliai eredetű lakosokból állt. Helyrajzilag ez a következőképp nézett ki: a királyi udvar épületeit a felső- és alsóvár, valamint a királyi palotának nevezett Duna-parti épületkomplexum jelentette, de tudunk más, a király tulajdonában álló városi házról is. A palota kezdeti összemosódnak a város korai, illetve 14. század eleji történetével; önálló, a városi épületektől elváló épületegyüttesről csak I. Lajos uralkodásától beszélhetünk.

Az Anjou-kortól a király udvarának helyet adó, igazgatási központként szolgáló település alapvetően királyi rezidenciavárosnak tartható, amely azonban még ebben az évszázadban sem vette át Buda fővárosi szerepkörét. Visegrád ekkor az uralkodó székhelyét foglalta magában, majd a 15. században már csak egyike volt a mellékrezidenciával rendelkező városoknak, fejlődése – annak ellenére, hogy intézményei tovább működtek – megtört.

Jelentős korszaka tehát a 14. század; írott forrásaiban erről az évszázadról tudunk többet,

míg a 15. század elsősorban a régészeti adatok szempontjából gazdagabb. Az alábbiakban főként a 14. századi, polgárok és nemesek által lakott városról lesz szó. A Visegráddal foglalkozó kutatások a kezdetektől fogva elsősorban a királyi udvar történetére, építményeire koncentráltak, igen kevés figyelmet szánva a városi intézményeknek, helyrajzi történetnek. Az elmúlt évtizedek régészeti eredményei azonban sok olyan újdonságot hoztak a városi, s nem csupán királyi, de polgári és nemesi építményekre, lakóházakra és műhelyekre vonatkozóan, amelyek megkívánták a város alaposabb szemügyre vételét.

Az alábbiakban a nemrégiben megjelent várostörténeti és topográfiai feldolgozás³ főbb eredményeit ismertetjük, kifejezetten a városi építményekre koncentrálni, azaz a királyi vár és a palota nélkül. Az ott megjelenteket bővíti ki a cikkhez kapcsolódó, Kováts István és e sorok írójának válogatása a város mindennapi életét reprezentáló tárgyi leletanyag egy-egy jelentősebb darabjából.⁴ A város története, helyrajza és anyagi kultúrája a 13. század második felétől a 16. század elejéig tartó időszakot öleli fel, azt a korszakot, amikor – köszönhetően az Anjou-kori székhelynek – Visegrád a *medium regni* jelentős települése volt.

A VÁROS INTÉZMÉNYEI ÉS MŰKÖDÉSE

VISEGRÁD KIVÁLTSÁGLEVELENEK KÉRDÉSE

Visegrádnak a városi jogokat tartalmazó kiváltságlevele nem maradt fenn, kiváltságoknak azonban, más városokhoz hasonlóan, birtokában volt az oklevelek tanúsága szerint. Valószínű, hogy jogbiztosító irattal is rendelkezett, amelyet az uralkodó nem sokkal Visegrádra költözése után adhatott számára. Peres ügyekben a visegrádiak többször hivatkoztak a város régi jogaira és szabadságára. 1475 körül Mátyás király Visegrádnak adott, meglehetősen tiltakozást kiváltó, később visszavont szabadságlevelének utolsó pontja világosan rögzítette az előző királyok által adott szabadságjogok meglétét, sőt meg is erősítette azokat. Annak ellenére, hogy ezek a jogok a 15. század végén már kevésbé élhettek, 1497-ben a város akkori bírása kinyilvánította, hogy a város egykor Budához hasonló, sőt azt megelőző kiváltságokkal rendelkezett, ezért a város jogai és polgárainak esküje egyenértékű Budáéval.⁵

Az Anjou-korban kiváltságok – és feltehetően ezt igazoló privilégiumlevél – meglétét többféle forráscsoport összehasonlításával lehet igazolni. A vizsgálat vezérfonala a (nagy)marosi kiváltságlevél. A túlparti Maros 1324-ben, egy évvel az udvar Visegrádra költözése után kapta meg az ország legelőkelőbb jogait, a budai jogokat. Maros és Visegrád szoros kapcsolatára több forrás rámutat, köztük egy 16. század eleji vámpér különösen figyelemreméltó. A két város közösen viselt pert egy olyan ügyben, amelyben régi kereskedelmi jogaikat kívánták megvédeni és megőrizni. Ez arra vall, hogy a két település egykor részben hasonló jogokkal rendelkezett. Amennyiben a feltételezés helytálló, a visegrádi privilégium meglétét a fennmaradt marosi

kiváltságlevél pontjai válaszolhatják meg. Maros kiváltságai tehát Visegrádnak olyan okleveleivel vethetők össze, amelyek témája az adott privilégium meglétét támasztja alá vagy cáfolja. Ilyen oklevelek a városi tanács által kibocsátott oklevelek, az egyházi tizedjegyzékek, a polgárok ügyletei (végrendeletek, telekadásvételek) lehetnek. Itt nincs mód az adatok részletes ismertetésére, de a kutatások alapján megállapítható, hogy az 1324-ben Marosnak adott privilégiumok egy részével Visegrád is rendelkezett: a város polgárainak szabad betelepülési, birtoklási és végrendelezési joga volt, plébániatemploma exempt egyház volt. Bírái több évig viselhették tisztségüket, bizonytalan ugyanakkor, hogy választással kerültek-e székükbe. A város polgárai vámmmentességgel rendelkeztek. Az immunitás kérdéséről sem jogi szempontból, sem az úrbéri szolgáltatásokat illetően nincs adat. Miután a város királyi székhely volt, nagyon valószínű, hogy a város csak a királyi joghatóság alá tartozott. Az úrbéri szolgáltatásokat tekintve a megyésispánnal szembeni exemptio kérdése nyitott. Visegrádon ugyanis mint királyi birtokon a megyésispán a pilisi ispán, azaz a visegrádi várnagy volt. A város vele való kapcsolata nem tisztázott. Nincs adat arra, hogy Visegrád város szolgáltatásokkal, illetve városi adóval kinek tartozott. A beszállásolás alóli mentesség Visegrád esetében érdektelen, miután a királyi tisztviselők többsége visegrádi lakóházzal rendelkezett. A kimutatható jogok, valamint az alább tárgyalandó városi tanács működése alapján

³ MÉSZÁROS 2009a.

⁴ Lásd a jelen kötetben Kováts István és Mészáros Orsolya közös tanulmányát.

⁵ TRINGLI 2001, 111.

joggal feltételezhető, hogy Visegrád már az Anjouk alatt rendelkezhetett kiváltságlevéllel, amelyet valószínűleg Marossal közel egy időben, a 14. század első harmadában kaphatott.⁶

A VÁROSI TANÁCS

A városi tanács működéséről mindössze 18 fennmaradt, a tanács által kiadott oklevél vall.⁷ Ezek kétharmada 1356 és 1415 között keletkezett, kisebbik hányada 1475 és 1517 között. 11 esetben a bírót név szerint ismerjük, négy esetben a teljes tanácslistát is felsorolták. A magyarországi városok gyakorlatára jellemzően egy bíró és 12 esküdt alkotta a tanácsot, mellettük egy jegyző működött. A bírók származása és rokonai összekötötése bizonytalan, nevük alapján többségük német volt. A 12 esküdt hat-hat tagját a magyar és a német városrészből delegálták a tanácsba. A két városrész a források alapján vegyes lakosságú volt, a hat-hat esküdt tehát nem etnikai alapon képviselte területét. A város két központúsága, a magyar és német város megléte egyébként csak a 14. század második felének forrásaiban fordul elő, az 1380-as évektől már nem említették. Mindenesetre ebben az időben is egyetlen tanácsa, bírója és pecsétje, sőt egy plébániája volt a városnak: intézményrendszerét tekintve tehát nem vált két részre. A tisztségviselők több évig tölthették be posztjukat. A tanácsstagok között több német nevet találni, de magyar és olasz tanácsstagokat is ismerünk. Mesterségüket tekintve iparosok és kereskedők voltak, a más városokra jellemző távolsági kapcsolatokkal rendelkező nagykereskedő Visegrádon nem volt jellemző. Ez jól mutatja a város gazdasági súlyát, azt, hogy Visegrád városa soha nem rendelkezett olyan társadalommal és gazdasággal,

mint az ország gazdaságilag tekintélyes városai. Társadalma a püspöki városokkal vagy mezővárosokkal volt hasonlatos, amelyet a királyi udvar szolgálatában állók jelenléte egészített ki.

A város intézményrendszerére visszatérve, ügyintézése és oklevélkiadása hasonló volt más magyarországi városok gyakorlatához. A fennmaradt oklevelek csak ingatlanügyeket őriztek meg, de feltehető, hogy a tanács más ügyekben is eljár. Működéséhez hiteles pecsétjét használta. A város két pecsétjét ismerjük, amelyek a 14. század közepén felváltották egymást. A század első felében, talán az 1320–1330-as évektől nagyméretű, természetes színű, tornyot ábrázoló viaszpecséttel erősítették az okleveleket. A század utolsó harmadában, negyedében bevezetett új pecsét kisebb méretű és vörös színű volt – utóbbi magasabb rangot fejezett ki a természetes színűnél. A pecsétcsere nagy valószínűséggel királyi adománynak köszönhető. A vörös viasz ebben az időszakban a legelőkelőbb pecsétszínnek számított, városok még igen ritkán élhettek vele. Használati jogát az uralkodó adományozhatta: Visegrád esetében a pecsét használata az uralkodói rezidenciának köszönhető kiváltság lehetett, amellyel az új pecsét – erejénél fogva – kiszorította a régi, nagyobb pecsétet. Legépebb állapotában azon a 1381. évi privilégiumlevélen maradt fenn, amelyet az akkori Magyarország kilenc legjelentősebb városa adott ki Hedvig hercegnő és az osztrák Vilmos herceg házassági szerződése iránti hűség ügyében. Az új pecsét megjelenése az oklevelek alapján az 1360–1370-es évekre tehető, ábrázolásának jellege (Anjou-liliommal díszített, az előtérben kapu és városfal, a háttérben várábrázolás) a korábbi, csak tornyokat megjelenítő nagypecséthez képest már a település városiasabb jellegét fejezhette ki.⁸

A VÁROS TOPOGRÁFIÁJA

MORFOLÓGIA

A város helyszínrajzát (1–2. ábra) több forráscsoport együttes használatával lehet rekonstruálni. A telekadásvételekben leírt helyrajzi adatok, a régészeti ásatások eredményei és a 18. századi térképek együttes használatával rajzolható meg a város középkori helyrajza. Fogódzópontot azok az épít-

mények jelenthetnek, amelyeket név szerint azonosítani lehet, így azok a város helyrajzában viszonyítási pontként értelmezhetők. Visegrád esetében a nagyutca vonala, a két városi templom – a plébániatemplom és a Szent László-kolostor –, valamint a városi kapu tölthetné be ezt a szerepet. A jelenleg ismert adatok alapján azonban ezek helye vitatott. Az alábbiakban felvázolt topográfiai kép a jelenleg ismert adatok alapján megrajzolt rekonstrukció, új adatok a későbbiekben változtathatnak rajta.

A középkori város tájolása az észak-déltől némileg keletre tért el. A Dunakanyarban való

⁶ Mészáros 2009a, 55–58.

⁷ Mészáros 2009a, 28–37, 105–157.

⁸ Mészáros 2009a, 28–39.

2. ábra. Visegrád város a 15. században. Rajz: MÉSZÁROS 2009a, 41. ábra nyomán, módosítva
 Fig. 2. Visegrád town in the 15th century. Drawing: after MÉSZÁROS 2009a, Fig. 41, modified

elhelyezkedése miatt a Duna itt délről folyt északnak; észak felé Budára, délnek indulva Esztergomba lehetett eljutni. A város domborzata kissé eltért a mai helyzettől: erre a legutóbbi években elvégzett Duna-parti ásatások világítanak rá. A mai állapothoz képest nagyobb szintkülönbség jellemezte a várost. A Duna késő középkori, 13–16. századi vízszintje valamivel alacsonyabb lehetett a mainál, a középkorban ugyanis a Dunához egészen közeli területeken a mai utcaszint alatt 2–3 méterrel álltak mélyebben épületek, közöttük tűzzel, kemencével dolgozó műhelyek is.⁹ A város hegy felőli, keleti oldalán ugyanakkor magasabbra építkeztek, mint ma, kiemelkedő példa az itt álló, nagyméretű templom. A mai helyzettől ismét eltérő földrajzi helyzetű a város szívet átvágó Apátkúti-patak medervonala (több adatmorzsából kikövetkeztetve elnevezése a középkorban Szent György-patak volt): a hegyek közül lefutó patak a város beépített területére érve éles fordulatot tett, délnek tartott, és csak bizonyos szakasz megtétele után torkolt a Dunába.¹⁰

A város fő térszervező eleme a Dunával párhuzamos észak–déli irányú főútca, az oklevelek megnevezése szerinti „nagyutca” (*platea magna*) volt. Az oklevelek és a régészeti adatok szerint az út a Duna-parttól beljebb haladt, ugyanis mindkét oldalán épületek álltak. Az út mind a magyar, mind a német város területén keresztülfutott. A telekadásvételt rögzítő oklevelek az úthoz képest észak–déli és kelet–nyugati irányban rögzítették a telkeket és lakóházakat. Az út menti házak legtöbbször észak–déli irányban, azaz a Dunával párhuzamos vonalat alkotva állt egymás mellett, de tudunk szintén a főútra néző, kelet–nyugati szomszédos házakról is. Ez utóbbiak az oklevelek más szóhasználata szerint fentebb vagy lejjebb álltak, megjelölésük tehát a domborzati viszonyokra utalhatott. Az így, kétféleképpen meghatározott házak számát és helyzetét figyelembe véve a főút vonalának az észak–déli irány mellett egy eltérő, kelet–nyugati iránya is volt valahol. Tehát az utcavonalban kisebb kanyarodás vagy teresedés feltételezhető. Régészeti adatok ezt a feltételezést egyelőre nem erősítik meg, de ennek az is oka lehet, hogy a kanyarra, illetve teresedésre legalkalmasabb, azaz megfelelő kiterjedésű területet biztosító helyszín, amelyet egyébként

a 18. századi térképek is ábrázolnak, a mai város szívében képzelhető el (Fő utca – Nagy Lajos király útja kereszteződése), itt azonban komolyabb feltárásokra még nem nyílt lehetőség.

A középkori nagyutca vonalának a mai Fő utcával való egybeesését az ásatások hol megerősítik (a mai útburkolat alatt feltártak középkori útfelületet), hol cáfolják (a mai út alatt épületek is álltak). Északról délnek haladva, tehát a mai Salamontorony utca burkolata alatt 14–15. századi épületmaradványok kerültek elő; az út, tekintetbe véve az erősen lejtő sziklás hegyoldalt, csak kevéssé térhetett el a hegy vagy a Duna irányába. A Fő u. 21–35. között, a királyi palota területe előtt a mai és a középkori utca vonala fedte egymást: a királyi palota déli szárnya előtt köves útburkolatot tártak fel. A mai településközpontban, a Fő utca, Rév utca, Nagy Lajos király útja kereszteződésében, illetve attól nyugatra a Rév utca irányában a leletmentések alkalmával épületfalakat találtak, ezért a nagyutca ezen a ponton keleti irányban térhetett el.¹¹

A további támpontokat illetően a források egy nagyobb kaput említenek, a német város kapuját, amely mellett egy tekintélyes kúria állt. Helyük ismeretlen, ahogy az is, kapcsolódott-e városfal a kapuhoz. A városi templomokat tekintve a Szűz Mária-plébániatemplomról és a Szent László-kolostorról beszélnek a helyrajzi leírásokban gazdag telekadásvételek; a kutatásban a 14. századra keltezett Szent György-kápolnáról közelebbit nem tudunk, ugyanakkor a 15. század derekán felépült Szűz Mária ferences kolostor pontos helyét és épületeit ismerjük, ezek azonban a most tárgyalandó városi topográfia szempontjából nem relevánsak, ugyanis azok a királyi palotához kapcsolódtak.¹² A két előbb említett templom azonosítása vitatott a kutatásban, de több adat összekapcsolásával az alább közölt lokalizálásuk érvei talán meggyőzőek. Mindenesetre a magyar városban álló két templom több épületcsoport és telek viszonyítási pontjának számít.

A MAGYAR ÉS A NÉMET VÁROS HELYSZÍNE

A magyar és a német város lokalizálása a jelenleg ismert forrásadatok alapján nem nyilvánvaló, így a kutatásban több megoldás született elhelyezkedésükről.¹³ Annak ellenére, hogy a késő középkori város történetében csak szűk fél évszázadon át tudunk meglétükről és a város intézményeiben sem jelentett különállást, helyrajzi szempontból valószínűleg volt jelentősége a két városrésznek – nem véletlenül említették a legtöbb telek esetében.

⁹ A terület átlagos középkori járászintje 103,60 mBf, tágabb intervallumban 102,90–104,40 mBf magasságú. Mészáros–Serlegi 2011, 223–227.

¹⁰ Mészáros 2009a, 81–82, 262–269, elsősorban 10., 12., 15. ábra.

¹¹ Mészáros 2009a, 75–76, 81–83.

¹² Laszlovszky 2004.

¹³ Alapvetően: ÁMF IV. 709–712.

Az sem kizárt, hogy a város 13. századi kialakulásában kereshető eredetük.

Az okleveles adatok alapján a következő tények állapíthatók meg: mind a magyar, mind a német városrész az esztergom–budai főút, másnéven nagyutca köré szerveződött. A nagyutca a Dunával párhuzamos volt. Következésképp a két városrész egymás mellett kellett, hogy álljon, a Duna mentén. Szintén a források állítják, hogy a magyar városban állt a plébániatemplom és a Szent László-kolostor. Két templommaradvány a mai településközpontban, a Fő utcában és a Széchenyi utcában ismert. Amennyiben ezek az említett templomokkal azonosak, az egykori magyar város a mai településközpontban kereshető. Ezt támasztja alá a középkori utcavonal feltételezett kisebb irányváltása vagy kiszélesedése is: a változóan észak–déli és kelet–nyugati irányban az utca mentén elhelyezkedő, egymással szomszédos házak a településnek csak ezen a szélesebb pontján fértek volna el egymás mellett. A magyar város tehát nagy valószínűséggel a mai településközponttal azonosítható. Kiterjedését azonban nem ismerjük. Csak feltételezhető, hogy a Dunáig elértek házai, mivel a folyóhoz közeli területen több kőépítésű házat és egyéb, a beépítettséget igazoló struktúrát tártak fel.¹⁴ A mai városmagtól délre ugyanakkor kevéssé került elő középkori településmaradvány, északra, az alsóvár felé annál inkább. A német városnak, mivel ez is a nagyutca mentén állt, a magyar városként azonosított mai városközponttól északabbra kellett tehát elhelyezkednie. A királyi palota területén, valamint a Salamontorony utcában talált városmaradványok arra utalnak, hogy a német város körülbelül ezen a területen keresendő, bár a két településrész határait nem ismerjük. A királyi palota térsége – a palota megépítése előtt – szerves részét képezte a városnak, valószínűleg nem volt az udvar számára fenntartott külön terület. A jelenlegi adatok alapján nem tudunk választ adni arra a kérdésre, hogy a két városrész egybeépült-e vagy különállt.¹⁵

EGYHÁZAK

A késő középkori Visegrád területén több egyházi intézmény állt. Annak ellenére, hogy Visegrád a veszprémi püspökség területén feküdt, a templomok némelyike mentes (*exempt*) volt a püspök illetékessége alól és az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott. A forrásadatok szerint a városnak egy plébániatemploma volt, a Szűz Mária-templom. Védőszentjével együtt rögzített első feljegyzése az

1338–1342 közötti pápai tizedjegyzékben maradt fenn, plébánosa, János említésével együtt. Már ezt megelőzően volt azonban szó a város plébániatemplomáról: egy 1327. évi oklevélben és az 1332–1337 közötti pápai tizedjegyzékben, mindkét esetben az esztergomi érsek alá tartozóként. Miután a két forrás a templom patrocíniumát elhallgatta, a kutatás bizonytalan a tekintetben, hogy valóban a későbbi Szűz Mária-plébániatemplomra vonatkoznak-e a feljegyzések vagy más plébánia is állt a város területén. A 14. század végétől megszapordtak azok az adatok, amelyek védőszenttel együtt, exemtként említették a plébániát, más plébániáról pedig nem ejtettek szót. Valószínű tehát, hogy eredetileg is ez az egyetlen plébániatemploma volt a városnak. A korai exemptio talán királyi alapításnak volt köszönhető. A templom jelentőségét jelzi, hogy I. Anjou Károlyt 1342-ben, a várban lelt halála után itt ravatalozták fel, csak azután vitték tovább Budára és Fehérvárra. A templom a telekadásvételekben gyakori viszonyítási pont volt. Adatok mutatnak arra, hogy a magyar városban állt, több telkekkel volt határos, mellette a nagyutcába torkolló kisebb utca haladt el. A szomszédos telkek polgári és nemesi tulajdonban álltak.¹⁶

A Szent László-kolostort a 14. század derekán említették, szintén városi telkek viszonyítási pontjaként. Rendi hovatartozását, tudniillik Ágoston-rendi mivoltát csak feltételezni lehet: 1414-ben egy peres ügy szereplője a visegrádi Ágoston-rendi Benedek barát volt. Miután a város többi kolostorának ismert a védőszentje és a rendi hovatartozása is (bencés és ferences kolostor), kizárható, hogy azokra vonatkozzon. A kolostor alapítását a kutatás Erzsébet királyné egyházalapításaival hozza összefüggésbe, a titulus megválasztását pedig László herceg halálával.¹⁷ A kolostor a magyar városban állt, előkelő helyen: 1356-ban két pénzverő és a királyi kamara épülete vette körül. Az uralkodónak is volt itt egy telke, amelyet 1355-ben cserélt el néhai Nagymartoni Pál országbíró örököseivel. Ezt a telket össze lehet kapcsolni egy 1412-ből származó adattal, amely arra vet fényt, hogy a Szent György-patak a közelben folyt. 1412-ben az esztergomi érsek, Kanizsai János az uralkodó adományán keresztül hozzájutott – telkeit bővítendő – a régi családi Kanizsai-telek szomszédjához, mind-

¹⁴ MÉSZÁROS 2009b; BUZÁS–KOVÁTS 2007.

¹⁵ MÉSZÁROS 2009a, 82–86.

¹⁶ Az egyházak összefoglalásáról és a kutatásban létező több megközelítésről: MÉSZÁROS 2009a, 45–55; BUZÁS–MÉSZÁROS 2008, 87–103.

¹⁷ SZENDE 2009, 332.

kettő a patak partján állt. A régi Kanizsai-telek nagy valószínűséggel nem volt más, mint az, amely Nagymartoni Pál örököseié lett 1355-ben.¹⁸

A Szent György-kápolnáról és a Szűz Mária ferences kolostorról a 15. századból értesülünk. Az előbbi létesült korábban; a kutatás szerint ez a 14. században történt, az I. Károly király által alapított Szent György Lovagrenddel összefüggésben.¹⁹ 1424-ben már leromlott állapotát említették, de még a 16. században is állt. 1424–1425-ben alapította V. Márton pápa a Szűz Mária ferences kolostort, eredetileg a Szent György-kápolna helyére szánva, de miután az megmaradt, a kolostort a királyi palota déli oldalához csatolva építették fel. A kolostorépület maradványait feltárták, temploma még a föld alatt rejtőzik. A Szent György-kápolna helye egyelőre ismeretlen.²⁰

A mai városközpontban, azaz a 14. századi magyar városként értelmezett területen két templom maradványait ismerjük. A városközpont északkeleti részén, a Fő u. 71–75. számú telkek hegyoldalán húzódott egy északkelet–dél nyugati tájolású, jelenlegi ismereteink szerint 60 × 15 m kiterjedésű, egy „nyugati” (a templomnak a szokásostól eltérő tájolása miatt valójában déli) tornyú templom. Az eddigi régészeti adatok szerint a 14. század közepén már biztosan állt, és a 15. században is használatban volt. A boltozott szentélyű, egyhajós, téglapadlóval ellátott templom szentélyrekesztője környezetében több városi polgár sírköve állt;²¹ középtáján egy kriptá húzódott. A templombelső díszítésére freskótöredékek, faragott kő és egy vörösmárvány kút töredékei utalnak. A másik templom a városközpont déli részén állt, a mai Apátkúti-patak mellett dél felől, a Széchenyi u. 4–10. számú telkek területén. Kiterjedése nem ismert, de hossza 44 méternél valószínűleg rövidebb volt. Szentélye boltozott, déli oldalán valószínűleg torony állt. Legkorábbra keltezhető faragott kövei a királyi palota területén feltárt ún. befejezetlen Anjou-kápolnával mutatnak rokonságot, annak keltezése alapján a templom az 1330–1340-es években már állhatott. Faragványai alapján következő építési periódusa

a Szűz Mária-palotakápolnával állítható rokonságba, vagyis a 14. század közepére, hatvanas éveire tehető.²²

A kutatás már többször próbálta azonosítani a városközpont templommaradványait a plébánia-templommal és a Szent László-kolostorral is, érvei azonban ingatag alapon álltak.²³ Az írott források helyrajzi adatainak összefüggései a korábbi vélekedésekkel szemben arra engednek következtetni, hogy a Fő utcai templomban felismerhető a plébánia-templom helyszíne. Az adatok – sőt, csak adatmorzsák – szerint a plébánia-templom a hegy alatt állt, a magyar város nagyutcája észak–déli vonalának keleti oldalán. Ez a leírás illik a feltárt templomra, de a templom díszítettsége és a városi polgárok temetkezései szintén megerősíthetik a feltételezést. Az Apátkúti-patak melletti maradványok már kevesebbet árulnak el a templom kilétéről. Egyelőre csak a templom jelentősége húzható alá azzal a felismeréssel, hogy már a 14. század első harmadában állt, s a királyi palota területén félig felépített templom mesterei dolgozhattak itt is. A patakot tekintve, amennyiben az valóban a Szent György-patak volt, úgy az egykor itt álló templom azonosítható a Szent László-kolostorral. A Szent György-kápolna helyszíne ugyanakkor egyáltalán nem ismert, még a forrásokból sem, bár a kutatás a ferences kolostorral való kapcsolata alapján – logikusan – a királyi palota térségébe szokta lokalizálni.²⁴ A csak kis részleteiben feltárt két városi templom közvetlen környékén nem folytak még komolyabb feltárások, így az oklevelekben megismert gazdag körbeépítettség, amely megkönnyítené az azonosítás problémáját, még nem bontakozhatott ki az ásatások során.

HÁZCSOPORTOK

Az írott forrásokból több házcsoport rajzolódik ki, elsősorban a magyar város területén.²⁵ A régészeti kutatások szintén több házat tártak fel, többnyire a mai városközpont nyugati oldalán, azaz a Fő utca és a Duna közötti területen. Feltételeztük, hogy ez a terület is a magyar város részét képezte, azonban az ásatások és a források alapján megismert házak, házcsoportok között kapcsolatot egyelőre nem lehetett találni.

A magyar városi házcsoportok között a legkorábbi említésűek Nεκcsei Demeter tárnokmester házai és telkei voltak. Az 1330–1340-es évekből ismert telkek szomszédosak voltak a Szűz Mária-plébánia-templommal és közel estek a város főutcájához. A tárnokmester szomszédjai saját familiárisai

¹⁸ A fenti összefoglaló hivatkozás mellett a Kanizsai-telek kulcsszerzője: Mészáros 2009a, 69.

¹⁹ Veszprémi 2008, 174–175; Buzás 2010, 17.

²⁰ Buzás et al. 1994; Buzás–Mészáros 2008, 97–103.

²¹ A városi polgárokról vonatkozó sírkövekről bővebben: Lővei 2010, 132–133.

²² Buzás–Bodó–Deák 2003, 16–17; Buzás–Mészáros 2008, 82–84, 91–92; Buzás 2010, 18–20, 26–28.

²³ Mészáros 2009a, 55, 254. jegyzet.

²⁴ Buzás 2010, 17, 21.

²⁵ Mészáros 2009a, 64–75.

(Jobbágyi Sirokai Miklós, Trencsényi Domonkos), illetve városi polgárok (Péter szabó) voltak. Ugyanebből az időszakban maradtak adatok Druget Vilmos nádor és felesége, Mária asszony házára is, amelyről azonban csak valószínűsíteni lehet, hogy a magyar városban álltak. A szomszédok között volt királyi telek, amelyen királyi halászházak éltek, de itt állt Mikcs szlavón bán háza is. Az 1340–1360-as évek telekadásvételei viszonylag nagy számban őrizték meg Becsei Töttös István ajtónállómester telekszerzési akcióit. Becsei több kisebb, egymás mellett álló, polgárok vagy királyi szolgálonépek (szénafelügyelő, íjkészítő, dobos stb.) lakta telket vásárolt meg. A házak egy főutcára torkolló kisebb utcában helyezkedtek el, a plébániatemplomhoz közel. Szomszédjai között nemesek (Cselenfi János királynéi alasztalnokmester), polgárok (János Kovács) voltak. A házcsoporthoz közel lehetett, talán egy részét fedte is a század végén, illetve a 15. század elején rögzített, Szepesi Jakab országbíró-féle házcsoport. Ennek szomszédjai között említették a Kékes-hegyi Szent László-kolostornak egy városi telkét, továbbá egy városi esküdtét és egy kőfara-góét. A század közepéről, az 1340–1350-es évekből maradtak adatok a város nagyutcaja mentén álló boltokról, patikákról. Négy patika, két szabó, Himfi Benedek visegrádi várnagy és Tatamér fehérvári prépost, alkancellár telkeit ismerjük. Ezen a ponton a házak kelet–nyugati irányban voltak egymás szomszédjai, ugyanakkor a nagyutca mentén álltak, az utca kisebb kanyarulatát, teresedését ide képzeljük tehát. A városnak ehhez a pontjához lehetett közel az 1360-as évekből ismert, Apáti Keszei Miklós esztergomi érsek-féle ház, egy róla elnevezett kisebb utcában. Szomszédjai között az akkori városi bírónak, polgároknak és nemeseknek állt háza. A krónikás Tótselymesi Küküllei Jánosnak szintén a közelben volt telke; Küküllei a szintén közeli házbirtokos Gál mesterrel az érseki kancellária legfontosabb munkatársának számított. E házcsoporthoz további nemesek (Losonci Dénes, Rozgonyi László) és polgárok (Kunc pénzverő, királynéi kocsis) házai is tartoztak. Ugyanehhez a csoport-hoz tartozik a városi egyházak kapcsán már említett Szent László-kolostor, a közelben lévő királyi kamarával és a pénzverőkkel, valamint Kanizsai János esztergomi érsek házaival együtt.

A német városban csak két házról és egy kapuról maradt adat. 1360-ból egy értékesebb házról tudunk, amely a királyi kancelláriához kötődött. Hosszú tulajdonosi sorát ismerjük (Sváb Konrád hajtógépész, azután Vásári Miklós esztergomi érsek, majd a király rendelkezése nyomán Opper-

ni László nádor, 1360-ban Miklós udvari titkár és jegyző), de az uralkodó kikötötte, hogy ha a kancelláriának szüksége volna a házra, becsérték fejében bármikor visszavehető. A másik telek a város kapujának Duna felőli oldalán állt, Zselizi Vesszős Tamás, majd ifjabb Erzsébet királyné tulajdonában volt, végül Alsólendvai Miklós bán fiaie lett.

A tárgyalt időszakban további egy-másfél tucat házat ismerünk, amelyek fekvését a csekély, vagy teljességgel hiányzó helyrajzi utalások alapján nem tudjuk meghatározni. Az 1330-as években már több, az udvarhoz tartozó bárónak, egyházi személynek, nagybírói méltóságot betöltő nemesnek volt háza. Erről saját házukban kiállított oklevelek vallanak. Később, az 1340-es évektől kezdve ritkaságszámba ment, hogy a keltezésnél feltüntették az *in domo sua* kifejezést is, ennek ellenére továbbra is házuknál ítékeztek. 1341-ben Péter kápolnaispán kúriájában tettek le esküt, 1379-ben és 1381-ben Demeter esztergomi érsek saját házában adott ki oklevelet. Mintegy 100 évet átívelő időszakban, az 1330-as évektől az 1420-as évekig maradtak fenn az ehhez hasonló adatmorzsák. Mind közül a legkiemelkedőbb Kont Miklós nádor háza 1360-ban: saját házi kápolnával rendelkezett, amely számára a pápától búcsút is nyert. A 14. század legvégéről és a 15. század elejéről többnyire már polgárok házairól hallani.

HÁZTÍPUSOK, TELEKRENDSZER²⁶

A fentiekben a lakóegységet hol házként, hol telekként értelmeztük. Nem véletlenül. Az oklevelekben *fundus curie*ként emlegetett fogalom a lakóházzal rendelkező telket jelentette. Többnyire tartozékai voltak: a lakóház mellett kő- és faépítmények állhattak a telken, akár pincével és toronnyal együtt.

A régészeti megfigyelések alapján az eddig feltárt házak nagysága változatos. Általában hosszú-kas formájúak voltak, rövidebbik és hosszabbik oldaluk az 1:3 arányt mutatta. Kiterjedésük a 13 × 5, illetve 12 × 8 métertől (~65–95 m²) a 30 × 10, illetve 30 × 15 méterig (300–450 m²) terjedt. Az épületek többsége kőfalazatú volt, bár a 14. század első felére gyakran még a vegyes, kő-fa falazatú építmények voltak jellemzőek. Tájéolásuk szinte minden esetben észak–déli volt. Több esetben emeletes és alapincézett házak maradtak fenn. Az épületek fűtési módjáról keveset tudunk. A ritkább, de igen

²⁶ MÉSZÁROS 2009a, 73–75, 76–82, 86–89.

előkelő példák közé tartozik a későbbi királyi palota térségében álló, 30 × 15 m kiterjedésű, emeletes épület. Két átellenes sarkában egy-egy nagyméretű hypocaustum állt, az emeleten – a leletek alapján – egy kályhával együtt. A mai városközpont területén egy 30 × 10 méteres épület egyik helyiségében falba mélyített kandalló volt. Az épületek padozata általában apróköves volt, de döngölt vagy padlóteglával rakottra is ismerünk példát. Több esetben az épület megújítására utalt a padlószintek rétegzettsége, de gyakran a kőépületek alatt más, korábbi építményhez tartozó padlók kerültek elő.

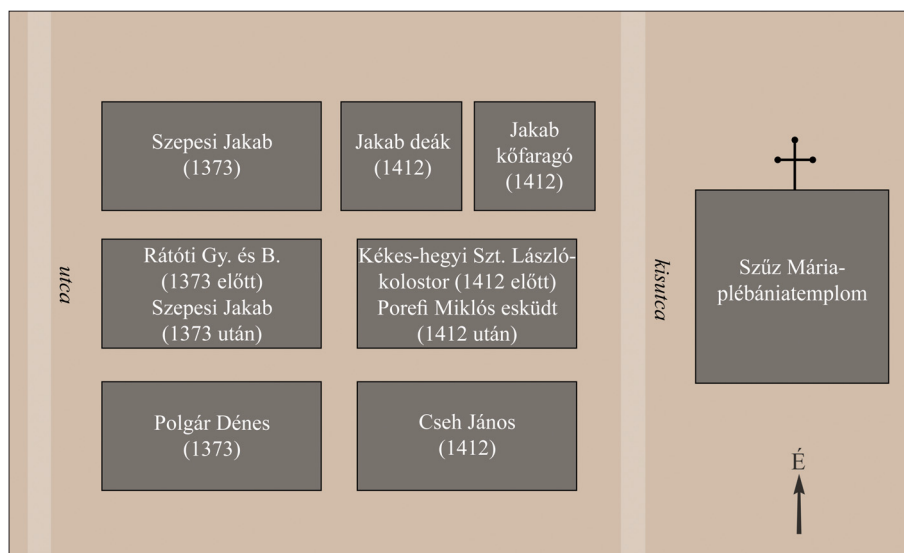
A város több pontján folytatott feltárások a 14. század első harmadában, felében bekövetkezett építészeti szerkezetváltásról vallanak. A kisméretű, agyagfalú házakat ebben az időszakban elhagyták vagy lebontották, helyükre nagyméretű kőépületeket emeltek. Az újak a régi házak szerkezetét és tájolását nem követték, elhelyezésük jóval szabályosabbnak tűnik a korábbiaknál. Az új épületek minőségét jelöli az, hogy gyakran egészen a török megjelenéséig használatban voltak, sőt egyes épületek vagy azok részei a 18. századig, illetve napjainkig fennmaradtak.

Az 1330-as, 1350-es évektől, attól az időszaktól kezdve, hogy a város építészeti is városiasabb képet mutatott, a város utca- és telekrendszere is egységesebbé válhatott. Az írott források töredékessége ellenére kirajzolódik a telkek bizonyos elrendezése, amelyet a régészeti adatok sem cáfolnak. A 14–15. század fordulójáról fennmaradt adatok Szepesi Jakab házánál hat olyan házat rajzolnak ki, amelyek egymás mellett és mögött helyezkedtek el (3. ábra). A szomszédsági viszonyok a hat telek olyan elrendezésére vallanak, amelyek párhuzamos utcákat feltételeznek, közöttük két teleksorral. A telkek végükkel érintkeztek egymással, frontjuk az átellenes, utcára nyíló oldalon lehetett. A telkek méretére egyetlen, egy 1380. évi adat utalt: a kölcsönfelvételi szerződés egy téglalap alakú, 48,3 × 23 méteres (az eredetiben 21 × 10 erdőöl) telekrészt említett. A meglehetősen nagy területet (több mint 1000 m²) – kivált, hogy csak telekrészről van szó – merészség lenne általánosítani, ugyanakkor nagyméretű telkek feltételezése mégis választ adhatna az oklevelekből kirajzolódó visegrádi sajátosságokra. Így például arra a gyakran előforduló adományozásra, amikor országos méltóságot betöltő bárók telekrészeket adományoztak familiárisaiknak építkezés céljából, vagy arra, amikor Becsei Töttös István több, valószínűleg osztott telket vásárolt fel polgároktól, vagy amikor egyetlen telken számos épített tartozékot említettek.

Az oklevelekben emlegetett *fundus curie* együttese összhangban van a régészeti adatokkal. Mai ismereteink szerint a városközpontban, a Rév utca középtáján sikerült több olyan házat feltárni, amelyek feltehetően a középkorban is összetartoztak és talán egy telket képeztek. A telkek fő eleme, a lakóház megfelelhetett a nagyméretű (200-450 m² alapterületű), teljes magasságában kőből épült, többhelyiséges házaknak, amelyek faragott kövekből kialakított ablak- és ajtónyílásokkal rendelkeztek, emeletesek vagy alapincézettek voltak. A kisebb (60-120 m²), egyterű épületek valószínűleg a telkek egyéb tartozékaként felsorolt más építmények, gazdasági célú melléképületek vagy a személyzet, illetve a familiárisok által használt házak voltak. A különálló pincék vagy az alapincézett, kisebb méretű házak szintén a tartozékok közé számíthattak. Az oklevelekben említett lakótornyokról és kapukról régészeti nyom egyelőre nem ismert; a régészetileg feltárt, lakóházakhoz közel álló kutakra ugyanakkor írott forrás nem utalt. A Rév u. 2., Rév u. 4., Rév u. 5. számú telteken feltárt, egymáshoz közel álló, csoportokba rendezett, kisebb-nagyobb épületek a kutakkal együtt valószínűleg egy-egy középkori telket képeztek.

Összefoglalva, a középkori város az alsóvártól tartott déli irányba és a Duna-parti keskeny sávon, a patak táján kiszélesedett, illetve valamivel a patakon túlnyúlt, összesen mintegy 800 m hosszúságban. Egyutcás település volt, a nagyutca maga az országút volt. A patak körüli lapályosabb területre, a mai városközpont területére a 14. századi magyar város terjedt ki. A magyar városban állt a plébániatemplom és a Szent László-kolostor, a negyedek több utca tagolta. Az országútba csatlakozó kisebb utcák telekpárokat foghattak közre. A telkek viszonylag nagy kiterjedésűek lehettek, több ház állt rajtuk. Az utcafronton álló lakóépületek többnyire észak–déli tájolásúak voltak: párhuzamosan a nagyutccal, merőlegesen a kisutccal. A lakóházak bejárata feltehetően nem az utcára, hanem a ház hosszanti frontján az udvarra nyílt. Az utcára néző lakóházak nem alkottak zárt utcasort, önmagukban álló házak voltak.

A várost talán fal övezte – erre régészeti adat nincs, de talán a német városi kapu vagy a török kori, bizonytalan hitelű veduták erre utalnak. A Visegrádot Marossal összekötő rév, illetve a kikötő pontos helye ismeretlen. A mai Rév utca déli oldalán a középkorban utca futott, de a rév nem lehetett túl távol mai helyétől: itt a legkeskenyebb ugyanis a Duna, továbbá a középkori Maros piactere is majdnem ezzel szemben helyezkedett el. Visegrád középkori piacáról nem maradt adat. Gabona-

3. ábra. Szepesi Jakab telekcsoportjának vázlata.

Rajz: Mészáros Orsolya, Réti Zsolt

Fig. 3. Outline of Jakab Szepesi's group of plots.

Drawing: Orsolya Mészáros, Zsolt Réti

termékeket a lakosság azonban piacról szerezhetett be, 1374-ben például pozsonyi kereskedők a Dunán szállítottak Visegrádra és Budára gabonát. A hetipiacot a kutatás szerdára helyezte, hozzáillesztve a hétfői és a pénteki váci piacnaphoz.²⁷ Csak feltételezhető, hogy a piac a dunai révhez és kikötőhöz volt közel, hasonlóan Maroshoz vagy Váchoz. A főútnak azon a – helyrajzilag egyelőre nem azonosítható – pontján, ahol a patikák és szabók helyezkedtek el, és a telkek szomszédsági viszonya alapján kisebb teresedést képzeltünk el, piacot is tarthattak. A 2003–2006. években folytatott feltárás a mai Rév utcától északra eső, mintegy négy-öt teleknyi területen (Rév utca, Fő utca, Mozi köz, 10-es út által

bezárt helyszín) ugyanakkor egy 1,5 hektár nagyságú beépítetlen, de használatban álló területet ismert meg. A kutatás erről a területről is feltételezte, hogy piactér volt.²⁸ (Ez a helyszín nem esik egybe az oklevelek alapján rekonstruált teresedéssel.) Dunához közeli oldalán észak–déli irányú széles útfelület bukkant elő, valamint több külső kemen-ce, állandó építmény azonban nem. Ugyanakkor a terület szélén több, műhelyként azonosított kőépület állt: csontfeldolgozó a 14. században, szerszámjavító és mészárszék a 15. században.²⁹ A területen kifejezetten piacra utaló régészeti nyom nem került elő, de a Dunához és a marosi piachoz viszonyított rév közelsége miatt a piac ittélte nem zárható ki.

A VÁROSI TÁRSADALOM TÜKRÖZŐDÉSE A VÁROS HELYRAJZÁBAN

FAMILIARITÁS ÉS HELYRAJZ³⁰

A 14. századi város székhely jellegének egyik legfontosabb ismérve, hogy az országos bíróságok, a királyi kápolna, az országbíró és a nádor Visegrádon működtek. A királyi kúria és a város kapcsolata e tekintetben rendkívül szoros. A nagybírák házai munkahelyek is voltak, tanúk meghallgatását, oklevelek kibocsátását, eskü letételét végeztették ott. Az 1330-as évek elejéről fennmaradt több oklevél keltezése bizonyítja, hogy a méltóságot betöltők saját visegrádi házukban folytattak hivatali tevékenységet. Jánki László kalocsai érsek és királyi

kancellár házában esküt tett le a veszprémi püspök, Szeglaki László pécsi püspök meghagyást adott ki házában, Tatamér fehérvári prépost szállást nyújtott peres ügyben Visegrádra érkezőnek, Berengári Jakab pápai nuncius oklevelet bocsátott ki házában. Ezt megelőzően, már az 1320-as években is maradtak fenn olyan oklevelek, amelyeket nagybírák Visegrádon állítottak ki, de itt az oklevelek záró

²⁷ KUBINYI 1983, 56, 1. ábra.

²⁸ BUZÁS–KOVÁTS 2007, 13–14.

²⁹ Utóbbiról újabban: BENDA 2012, 17–18.

³⁰ MÉSZÁROS 2009a, 23–27, 89–93; MÉSZÁROS 2010b.

formulájában a „kelt visegrádi házában” helyett csak „kelt Visegrádon” szerepelt, tehát házbirtoklásukra közvetlen adat nem maradt. Ennek ellenére gyanítani lehet, hogy már az adott oklevelet is saját házukban állították ki, többük háztulajdonlásáról ugyanis a későbbi időkből maradt adat. Így Nagymartoni Pál országbíróról, Szécsényi Tamás vajdáról, Mikcs szlavón bánról, Nekcsei Demeter tárnokmesterről, Druget János és Druget Vilmos nádorokról. Feltételezhető, hogy a királyi udvar 1323-ban történt Visegrádra költözését a nagybírák is azonnal követték, és szert tettek városi házakra.

A nagybírák mellett azok ítélmesterei, notariusai is Visegrádon laktak. A királyi kancellária jegyzőinek házairól több esetben tudunk. Umori Gál az 1320-as években királyi notarius és várnagy volt. Házáról 1364-ből hallunk: a Tótselymesi Küküllei János által megvásárolt házban azelőtt birtokjoga volt. A Küküllei-ház az Apáti Keszei Miklós érsek körüli házcsoportnak egyik legfontosabb épülete volt. Az esztergomi érsek kancelláriájának két kiemelkedő személyisége, Küküllei és Gál mester mellett Gereki Péter királyi notarius is itt, a közelben lakott. A nádori és országbírói hivatal mellett dolgozó ítélmesterek házai szintén urukhoz közel, egymás mellett álltak. Nagymartoni Pál országbíró familiárisának és ítélmesterének, Ugali Pálnak házáról 1342-ben hallani először, de a házban Ugali már régóta ott lakott. A 14. század közepén Cudar Péter pohárnokmester, később szlavón, majd horvát bán és familiárisának, Monaki Mihálynak telkei egymás közelében voltak. Druget Vilmos nádor telkén orvosa építkezett, és szomszédja volt Simon, aki valószínűleg még nápolyi eredetű familiárisa volt. Nekcsei Demeter tárnokmester familiárisának, Jobbágyi Sirokai Miklósnak adta egy telekrészét.

A telkek lakó- és munkahelyként, a kettőt összekapcsoló familiaritás révén csoportokba rendeződtek. Adott személyi kapcsolatok alapján jöttek létre; házfolytonosság egyazon méltóságot betöltők között nem volt. A familiaritásnak az „irodák” megszervezésére gyakorolt hatása topográfiai is kimutatható. Az „irodák” személyhez kötöttek voltak: tisztséghez kötött állandó kúriák, hivatalok nem alakultak ki. A kúriák ideiglenes, állandóan változó lakás- és munkahelyek voltak, noha az ideiglenes állapot akár évtizedekig is eltarthatott. A visegrádi nemesi házbirtokosok között kirajzolódik az Anjouk által felemelt új generáció tagjainak köre.

A 14. század közepén kimutatható várostopográfiai és építészeti struktúraváltás szoros összefü-

gésben van a város társadalmi és birtoktörténeti változásával. Az udvari nemesség birtoklása stabilizálódott és beleszövődött a városi polgárság tulajdonosi körébe. Ennek az időszaknak a helyrajzába már beleilleszkedett az I. Lajos kori, egységesebb kiépítésű királyi palota. A nemesi ingatlantulajdonlás azonban állandóan változott az udvarnál betöltött pozíció szerint. Amennyiben egy méltóságviselő báró elhunyt, rokonai örökölhették városi házáat, ha a családnak volt az udvarban szolgáló tagja. Ellenkező esetben az uralkodó gyakran arra készítette az örökösöket, hogy mondjanak le jogaikról, ingatlan-cserét kínálva nekik. Az előkelőbb házak gyakran a királyi kúriához kötődtek: az uralkodó úgy adhatta „örök birtoklásra” tulajdonosának, hogy ha a kancelláriának időközben szüksége lenne rá, becsérték megállapítása után bármikor visszaveheti. Az ingatlantulajdonosok köre jól mutatja a királyi aula összetételének változékonyságát.

VÁROSI POLGÁRSÁG

A városi polgárok³¹ foglalkozásáról okleveles említések és műhelyfeltárások vallanak. Az oklevelek az 1330–1410 közötti időszakban szabót, szűcsöt, tímárt, szerszámkészítőt (nyereg és ij), kovácsot, pénzverőt, harangöntőt, ötvöst, kófaragót, ácsot, bognárt, üvegfüvőt, mészárosot, csaplárosot, patikatulajdonost említettek. A 14. század első felében a polgárok mellett kézműves-tevékenységet folytató királyi szolgálonépek is éltek: királyi halászok, szénafelügyelők, íjkészítők, dobos, kocsis és szabó. Az udvar szolgálatában álló udvarnokok, szolgálónépek a 14. század közepére eltűntek a forrásokból, helyüket a királyi megrendelésre is dolgozó városi iparosok vették át. A fennmaradt iparágak világosan mutatják, hogy a legjelentősebb fogyasztórét a királyi udvar és az udvarhoz kapcsolódók köre volt.

A régészeti feltárások további szakmákról vallanak. Egy Duna-parton álló épületben a 15. században működő lakatos jellegű, szerszámokkal, kocsikkal, kisebb vastárgyak készítésével és javításával foglalkozó műhelyt tártak fel. Közelében, szintén a Duna-parton, de mintegy 100 évvel korábbra keltezve üvegműhely maradványai, a mesterség melléktermékei és üvegtörödékeket tartalmazó gödrök kerültek napvilágra. A két háztól délre, még mindig a Duna-parton egy hosszú, keskeny, többhelyiséges ház került elő. Alaprajzi analógiái a mészárszék felé mutatnak.³² A mondott házaktól keleti irányban, a hegyoldal felé, a Dunától távolabb egy kisebb épület állt, amelyet, illetve környezetét 14. századi csontfaragó műhelyként értelmezték. A kisméretű

³¹ Mészáros 2009a, 39–42.

³² Benda 2012, 17–18.

kőépület mellett számos megmunkált csonthuladékokat tartalmazó gödör került elő. A műhely kisebb tárgyakat, (rózsafüzéereket, dobókockákat készíthetett. A műhelycsoporttól délre, a mai városközpontban két további műhelyt ismerünk. A Fő utcában több, különböző időszakban működő ötvösműhelyt tártak fel. Az egyik, a középkori plébániatemplomhoz (azaz a Fő utcában feltárt ro-

mokhoz) közel eső műhely a 14. században működött,³³ míg a másik, ettől délre a 16. században.³⁴ A két műhelytől nem messze, déli irányban, a mai Rév utcában egy kiemelkedően magas színvonalú üvegműhely állt, amely elsősorban királyi megrendelésre dolgozhatott.³⁵ A királyi palota területén 14. századi pénzverdeként azonosított épületrészt tártak fel.³⁶

BEFEJEZÉS

A város történeti és helyrajzi áttekintése, valamint leletanyagának elemzése³⁷ nyomán Visegrád különleges helyzete rajzolódik ki Magyarország és a *medium regni* városai között. A társadalmát és gazdasági kapcsolatait tekintve mezővárosi szintű település a „hosszú Anjou-korban” megtestesítette a központi hatóságok állandó helyszínét, a király mindenkor tartózkodási helyét az uralomgyakorlásban résztvevő bárók lakóhelyével együtt. A királyi udvar az uralkodó és az aula tagjainak házaival együtt ezért földrajzi és igazgatási értelemben is a teljes települést felölelte. A várban rezidáló királyra több adat mutat, ugyanakkor az 1330-ban történt Zách-féle merénylet, az 1356-ban említett városi királyi kamara, valamint a palota-területen feltárt 14. századi maradványok felvetik a kérdést, hogy a kora 14. századi városi királyi ház(ak)at hogyan lehet pontosabban helyhez kötni a településen belül. A 14. század első fele királyi kúriájának pontos helyszínét tekintve biztos, hogy az városi környezetben volt, más épületekkel körbevéve. Az egyik – legvalószínűbb – elképzelés szerint a későbbi királyi palota területén állt már kezdetektől fogva. Egy másik lehetőség szerint az 1356-ban említett *curia camere regalis* a magyar város területén, a Szent László-kolostorhoz közel állt. Lehetséges az is, hogy két különböző kúriáról van szó, amelyek egyszerre vagy felváltva voltak használatban. Régészeti adatai mindenesetre inkább a későbbi királyi palotához kötik a korai *curia regalis* helyszínét, az I. Lajos kori, egységes szerkezetű, ma is részben álló épületkomplexum előzményeként.³⁸

A városi építészetben több korszakváltás figyelhető meg, a településtörténeti változásokkal összefüggésben. Első korszaka a 13. század vége, 14. század első fele volt, amikor többnyire kisméretű faházak álltak a városban, ezekről több ponton sikerült tudomást szereznünk. A 14. század közepén, az udvar és az udvari nemesség megállapodásával újfajta építkezés jellemezte a várost. A kisebb épületek helyett nagyméretű, új tájolású, emeletes, pincés kőházak épültek igen nagy méretű telkeken, amelyek

a birtokos nemesnek és familiárisainak szolgáltak, hivatali szerepet is betöltve. A városi királyi kúriát tekintve a 14. században az udvar és a város még egységes városképet alkotott. Az építészeti homogenitás Zsigmond uralkodásával, majd az udvar Budára költözésével szűnt meg. A királyi palota kiépülésével a település súlypontja ez lett, a városi épületek rovására. A 15. századi Visegrád város ugyanakkor meglehetősen ismeretlen még számunkra: a fennmaradt írott források száma drasztikusan visszaesett, erős hanyatlást mutatva, miközben a régészeti eredmények ennek ellenkezőjéről vallanak. Az egykori nemesi épületeknek új tulajdonosai lettek. A nagyméretű épületekbe visegrádi vagy máshonnan idetelepülő polgárok költöztek, akik többször műhelyeket alapítottak az épület falain belül.

A késő középkori város, az összefoglalóan rezidenciavárosnak nevezhető³⁹ település kutatásának további állomása lehet a korai, 14. század eleji királyi kúria, a *domus regia* meghatározása, továbbá a 14. századi nemesi épületek esetleges tulajdonoshoz kötése, tárgyi kultúrájának vizsgálata, a 15. századi műhelyek létrejötte, működésük, előzményük feltárása. A kézművesműhelyek részletes elemzése, a helyrajzi ismeretek bővítése, az épületek építészeti jellege a középkori várossal még többet árulhat el – mindezek elsősorban a már napvilágra került leletanyagok feldolgozásától és a további régészeti kutatásoktól várhatóak.

³³ VARGA 2012.

³⁴ HUSZÁR 1966–1967.

³⁵ MÉSZÁROS 2010a.

³⁶ BUZÁS 2010, 37–42.

³⁷ Lásd erről Kováts István és Mészáros Orsolya közös tanulmányát a jelen kötetben.

³⁸ BUZÁS 2010, 11–22.

³⁹ A rezidenciaváros terminusról összefoglalóan: Mészáros 2009a, 99–102. A rezidenciaváros terminus használatát vitatja Szende Katalin. SZENDE 2012a, 483–484. A városkutatás és a rezidenciakutatás újabb magyarországi és európai eredményeiről lásd: SZENDE 2012b.

IRODALOM

- ÁMF I–IV. GyÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV.* Budapest, 1987³–1998.
- BENDA 2012 BENDA Judit: A kereskedelem épületei a középkori Budán II. Mészárszékek háza, zsemleszékek háza, árucsarnok. *TBM* 37. (2012) 7–42.
- BUZÁS 2010 BUZÁS Gergely: A visegrádi királyi palota története. In: *A visegrádi királyi palota.* Szerk.: Buzás Gergely – Orosz Krisztina. Budapest, 2010. 11–107.
- BUZÁS–BODÓ–DEÁK 2003 BUZÁS Gergely – BODÓ Balázs – DEÁK Zoltán: *A visegrádi királyi palota Anjou-kori kőtára.* Visegrád, 2003.
- BUZÁS et al. 1994 BUZÁS Gergely – LASZLOVSZKY József – PAPP Szilárd – SEKÉR György – SZÓKE Mátyás: A visegrádi ferences kolostor. In: *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon.* Szerk.: Haris Andrea. Budapest, 1994. 281–304.
- BUZÁS–KOVÁTS 2007 BUZÁS Gergely – KOVÁTS István: Az Anjou-kori Visegrád kutatása. *Örökség* 9/10. (2007. október) 13–14.
- BUZÁS–MÉSZÁROS 2008 BUZÁS Gergely – MÉSZÁROS Orsolya: A középkori Visegrád egyházainak régészeti kutatásai. *Magyar Sion* (Új folyam) 2. (2008) 71–104.
- FELD 2011 FELD István: Visegrád. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* XII. Főszerk.: Kőszeghy Péter. Budapest, 2011. 452–467.
- HUSZÁR 1966–1967 HUSZÁR Lajos: A visegrádi pénzverde a középkorban. *FolArch* 18. (1966–1967) 195–203.
- KUBINYI 1983 KUBINYI András: A középkori Vác 1526-ig. *StudCom* 13. (= Vác története I.) (1983) 49–76.
- KUBINYI 1999 KUBINYI András: Főváros, rezidencia és egyházi intézmények. In: Kubinyi András: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon.* Budapest, 1999. 301–313.
- KUMOROVITZ 1963 KUMOROVITZ L. Bernát: A budai várkapolna és a Szent Zsigmond-prépostság történetéhez. *TBM* 15. (1963) 109–149.
- LASZLOVSZKY 2004 LASZLOVSZKY József: Királyi palota, ferences kolostor és városi település. (Gondolatok a késő középkori Visegrád településfejlődéséről). In: *„Es tu scholaris.” Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 75. születésnapjára.* Szerk.: F. Romhányi Beatrix – Magyar Károly – Grynaeus András – Végh András. Budapest, 2004. 61–70.
- LŐVEI 2010 LŐVEI Pál: Oklevelek, jegyzékek, városok, épületek. *MűvÉrt* 59. (2010) 123–135.
- MÉSZÁROS 2009a MÉSZÁROS Orsolya: *A késő középkori Visegrád város története és helyrajza.* Visegrád, 2009.
- MÉSZÁROS 2009b MÉSZÁROS Orsolya: A Visegrád késő középkori város déli városmagjában végzett 2003–2004. évi ásatások új topográfiai eredményei. *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv* 4. (2009) 51–71.
- MÉSZÁROS 2010a MÉSZÁROS Orsolya: 15. századi városi üvegműhely és környezete Visegrádon. In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon / Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary I–II.* Szerk.: Benkő Elek – Kovács Gyöngyi. Budapest, 2010. 675–689.
- MÉSZÁROS 2010b MÉSZÁROS, Orsolya: Spatial representation of the court nobility's urban possession in the residence-town Visegrád in the Angevin period. In: *La Diplomatie des États Angevins aux XIIIe et XIVe siècles.* Sous la dir.: Kordé, Zoltán – Petrovics, István. Roma–Szeged, 2010. 199–208.
- MÉSZÁROS–SERLEGI 2011 MÉSZÁROS Orsolya – SERLEGI Gábor: Környezeti változások hatása a középkori településviszonyokra a Dunántúlon. *ArchÉrt* 136. (2011) 215–235.
- SZENDE 2012a SZENDE Katalin: Mészáros Orsolya: A késő középkori Visegrád város története és helyrajza (recenzió). *Századok* 146. (2012) 482–484.
- SZENDE 2012b SZENDE Katalin: Városkutatás és rezidencia-kutatás. Európai helyzetkép és magyar eredmények. *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv* 7. (2012) 11–44.

- SZENDE 2009 SZENDE László: Királynéi rezidenciák az Anjou-kori Magyarországon. In: *Auxilium Historiae. Tanulmányok a hetvenesztendős Bertényi Iván tiszteletére*. Szerk.: Körmendi Tamás – Thoroczkay Gábor. Budapest, 2009. 327–338.
- TRINGLI 2001 TRINGLI István: Pest megye a késő középkorban. In: *Pest Megye Monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig*. Szerk.: Zsoldos Attila. Budapest, 2001. 75–195.
- VARGA 2012 VARGA Máté: Előzetes jelentés a Visegrádon feltárt bronzöntő műhelyről. *Archaeologia – Altum Castrum Online* 2012, 1–11. = <http://archeologia.hu/content/archeologia/59/varga-m-visegradi-bronzonto-muhely-1.pdf>
- VÉGH 2011 VÉGH, András: Urban development and royal initiative in the central part of the kingdom of Hungary in the 13th–14th centuries. Comparative analysis of the development of the towns of Buda and Visegrád. In: *Beiträge von Archäologie und Stadtgeschichtsforschung*. Hrsg.: Opll, Ferdinand. Linz, 2011. 431–446.
- VESZPRÉMY 2008 VESZPRÉMY László: *Lovagvilág Magyarországon*. Budapest, 2008.

LIFE IN THE ROYAL TOWN OF VISEGRÁD

Orsolya Mészáros

In the late medieval period, Visegrád belonged to the royal residence region mentioned in the sources as the *medium regni*, which meant the central region of the Kingdom of Hungary accessible from every direction. Visegrád's status as royal seat has long been known in historical research. Later, the investigations of the 1970s into royal residences led to increasing interest in the town, as did those into officialdom in the Angevin age which began at the same time. Archaeological researches conducted on the territory of the town in the second half of the 20th century made it clear that as well as the royal palace and the castles, the town, too, could look back on a serious archaeological past. Gaining momentum in the first decade of the 21st century, archaeological and historical investigations generated a number of treatments of the town's history, the findings of which are briefly summarised here. By utilising the written sources and the archaeological findings together, answers on the history and topography of the town can be obtained. All this is complemented by a selection of finds from the territory of the town that are connected with this study (see 'Selected Finds from Late Medieval Visegrád' by István Kováts and Orsolya Mészáros in the present volume).

The creation of the town and a short history. After Roman and, later on, Hungarian Arpadian-era antecedents, a town came into being to the south of these earlier settlements, taking shape in the mid-13th century on the site of today's settlement. It was called into being by the castle built after the Tatar invasion: peoples from German lands and Hungarians were settled below the castle. Strung out along the bank on the other side of the River Danube, Maros took shape at approximately the same time and was always closely connected with Visegrád. The presence of the royal court determined the history of Visegrád, and divided this history into two main periods. The first of these was the 14th century, when Visegrád was a royal seat, and the second was the 15th–16th century, when the population and significance of the town decreased following the moving of the court to Buda. Owing to the presence of the royal court there, the town was given privileges and possessed its own system of institutions even in the early 14th century. From the standpoint of economic geography, however, the town's location was unfavourable and did not allow the maintenance of its 14th-century prosperity levels when the court was no longer there.

The town's institutions. In all probability, Visegrád was granted a charter after 1323 (the year in which the royal court moved to the town). No charter has come down to us, but documents from the town attest that its burghers often made reference to their privileges; indeed, the existence of privileges can be demonstrated in the functioning of the town also. Acquired in 1324, the charter of Maros, on the opposite bank, has survived; in this, close similarities with Visegrád appear at a number of points. The two towns may well have been given their rights at around the same time. In Visegrád, there was a town corporation with 12 members; it had a judge, a notary, and used a single seal. With regard to use of the seal, a

change took place around the 1360s: instead of a large seal consisting of wax in its natural colour, a seal of a distinguished red colour now appeared. In the 14th century, the town divided into a Hungarian and a German quarter; however, in view of the functioning of a single council and the existence of a single parish church, there were probably no divisions between the two quarters legally or ethnically. Each quarter had Hungarian, German, and Italian inhabitants, and as well as the burghers, there were also barons with links to the court. German burghers were in a slight majority on the council; among them were craftsmen, shopkeepers, and artisans in the service of the court. A significant percentage of the town's inhabitants were nobles: barons in service of the court, participants in the political elite and in government. Their houses were both residences and workplaces; indeed, they also served as repositories for the documents connected with the offices they held. The Curia Regia's justiciaries administered justice in their own houses, while *familiares* who took part in the work of the offices often lived on site, on the plots of those employing them.

Topography. The Hungarian and German quarters were probably territorially separate up until the last decades of the 14th century, although on the basis of our present knowledge it is not possible to set their boundaries. The Hungarian quarter can be assigned to today's town centre, where the buildings were rather closely packed together in the Middle Ages already. The Parish Church of the Virgin Mary and the Augustinian cloister dedicated to St. Ladislaus stood in the Hungarian quarter. Around them were houses belonging to barons, burghers, and the monarch. We know of a number of shops in the Hungarian quarter; it is possible that they were organised around a small market. Although we have no direct data on markets, we cannot, on the basis of the documents and the archaeological data, exclude the possibility that there were two: the market mentioned above and another, on the bank of the Danube. We have fewer data on the German quarter. It was situated in the area where the royal palace was built later on, or north of there, below the Lower Castle. Valuable houses stood on its territory. Visegrád was a settlement based on one main street. The smaller streets branching off from this main street probably served large plots which backed on to one another. The buildings exhibit a number of periods within the 250-year-long time period under examination. We know of small buildings built, of timber usually, in the first half of the 14th century. The construction of durable, large-size stone houses with a cellar or an upstairs part began in the mid-14th century. Surviving to the present day in some cases, these served as the residences of the barons. When the court moved to Buda, burghers and artisans moved into them. Some of the buildings were turned into workshops. The number of houses standing in the town in our period may be safely put at 100–150.

Interconnections between town society and topography. One of the most important criteria for Visegrád's status as a centre in the 14th century was that the royal chapel, the lord chief justice, law courts with jurisdiction throughout the land, and the palatine all operated in Visegrád. The connection between the Curia Regia and the town was extremely close in this respect, since the justiciaries' houses in the town also served as their places of work, where witnesses were heard, documents issued, and oaths taken. Plots formed into groups as places of residence and places of work, by way of the *familiaritas* that linked the two. The influence exercised by *familiaritas* on the organisation of 'bureaux' can be pointed out topographically also. 'Bureaux' came into existence on the basis of given personal connections; no permanent courts or bureaux evolved that were linked to offices held. The courts were temporary, and constantly changing, places for living and working, although some may have continued for decades. The changes in the topography and architectural structure of the town demonstrable in the mid-14th century were closely connected with the social and property-ownership changes there. Ownership by members of the court nobility stabilised, and became interwoven with ownership by burghers. Now built more uniformly, the royal palace of the Louis the Great era already fitted into the topography for this period.

The royal residence. For the royal court, Visegrád Castle and the town both served as places of residence. The king had his residence in the castle, but he also had a mansion in the town that fitted into the townscape. The site of the royal mansion in the town in the first half of the 14th century is unknown. In light of the archaeological data, it should very probably be sought on the territory of the palace begun in the age of King Louis the Great (r. 1342–1382). In the first half of the century, a large and notable building stood on this site, along with other buildings, and the construction of a church decorated with quality carvings was started not far away from it. At the same time, the sources in the 1350s mention a royal treasury further off, next to the St. Ladislaus cloister in the Hungarian quarter. It is possible that the royal place of residence and the royal mint were for a time separate from one another.

The residence town. In the 14th century, the town of Visegrád was a royal residence and a royal seat, yet the principal town was Buda. In the first decades of the 15th century, the court moved to Buda for good, with the result that Visegrád lost its role as a royal seat. However, the royal palace, built in a uniform way to a high architectural standard and completed by this period, continued to be an important additional residence for the monarch of the day. Owing to the royal palace and the privileges gained in the 14th century, the town still counted as a royal town in the 15th century, albeit in much more modest measure. The town could be termed a residence town in this period.